

BANYÁR JÓZSEF

A folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek lehetséges reformjai*

Az alábbi írással szeretnék tisztelni a mai magyar nyugdíjelmélet meghatározó alakja, Simonovits András előtt, és születésnapja alkalmából kívánok neki további hosszú, termékeny évtizedeket, egészségben, szellemi frissességben. Bár az alábbiakban, és más írásaiban is, sokszor jutottam Andrásétól eltérő következtetésekre, írásaiból nagyon sokat tanultam, és fogok még tanulni, s azok az inspiráció fontos forrásai számomra, s tudom, hogy bizton számíthatok értő kritikájára is.

BEVEZETÉS

Ma kevés olyan ország van, amelyik elmondhatja magáról, hogy nyugdíjrendszere nagyjából a jelenlegi formájában képes lesz működni még akkor is, amikor a mostani gyermekek nyugdíjba mennek. Legtöbbjük inkább az ellenkezőjével számol bizonyossággal: rendszerük nem fog kitartani még egy generáción keresztül, vagyis nagyobb átalakításra, reformra szorul. A reform lényege szinte mindenhol az, hogy valamilyen módon csökkenteni kell a jelenlegi ellátások mértékét vagy időtartamát, a kérdés az, hogy kikét milyen mértékben, illetve milyen formában érintsek a reformok, s mindezt milyen elvek alapján. Ennek oka a rendszerek konstrukciós hibáiban keresendő, így elengedhetetlen, hogy ezeket valamilyen formában kijavítsák. Magyarország is a többségi országok közé tartozik, de az alábbiakban nem valamely ország speciális nyugdíjproblémáival és megoldási lehetőségeivel foglalkozom, hanem ennél

* A tanulmány angol változata az *European Journal of Social Security* 2016. őszi számában jelenik meg. Köszönettel tartozom a szerkesztőknek, hogy lehetővé tették a magyar változat megjelentetését ebben a kötetben. A magyar szöveg kis mértékben eltér az angoltól, amennyiben abban benne hagytam az eredetiben szereplő, de az angol változatból kihúzott mondatokat – jobbjára magyar, illetve személyes vonatkozású utalásokat.

általánosabban vetem fel a problémát: hosszabb távon és nagyon általánosan milyen jellegű utak képzelhetőek el a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek számára.¹ A mondanivaló az alábbiakban, inkább esszéjelleggel, mintsem szaktudományos szigorúsággal lesz megfogalmazva – a témához ebben a stádiumban ez illik.

A NYUGDÍJRENDSZEREK FILOZÓFIÁJA

Samuelson egy 1958-ban zajló vitában, amely arról szólt, hogy képes-e a piac mindenfajta gazdasági bajt megoldani, vagy sem, olyan modellt konstruált, amivel bebizonyította: létezik olyan probléma, amelyet a piac rosszabb hatásfokkal old meg, mint egy intézményesen kikényszerített társadalmi szerződés (*Samuelson* [1958]). Ez az öregségi nyugdíj volt, az intézmény pedig a modern, folyó finanszírozású társadalombiztosítás. Samuelson ennek kialakulását egy „történettel” illusztrálta, ami hallatlanul népszerűvé, s lényegében a társadalombiztosítás hivatalos filozófiájává vált.

A történet szerint az öregeket valaha a gyermekeik tartották el, de mára ez kiment a divatból („hagyományos nyugdíjrendszer”), és ehelyett egy társadalmi szerződést kötöttek, amit kiterjesztettek a még meg nem született nemzedékekre is. Ez arról szól, hogy a mindenkor aktív generációk jövedelmük egy részéről lemondva eltartják az idős inaktívakat („nyugdíjasok”), amiért cserébe, amikor ők is idősek lesznek, őket is el fogják tartani az akkori aktívak. Samuelson sem a modelljében, sem ebben a történetben nem foglalkozott expliciten a gyermekekkel (nálá az életpálya az aktív korban kezdődik), bár megemlíti, hogy a modern nyugdíjrendszer végül is ugyanúgy függ attól, hogy vannak-e gyermekek, mint a hagyományos nyugdíjrendszer.

Samuelson – erős korlátozó feltevések mellett – bemutatta, hogy ha m ütemben nő a népesség, akkor a rendszer m kamatot tud fizetni, s ennek megfelelően tud nőni a nyugdíj. Az m -et elnevezte „biológiai” kamatlábnak.

¹ A magyar szakirodalom általában felosztó-kirovó rendszer kifejezést használja, de mint arra Németh György több írásában rámutatott, ez helytelen, a biztosítási szakirodalomban a biztosítás régi, ma már nem alkalmazott módszerét, a kárfelosztó rendszert nevezték így módon is. Az nem arra összpontosít, hogy a folyó bevételekből finanszírozzák az aktuális kiadásokat, hanem, hogy a hozzájárulásokat a kár bekövetkezése után „osztják fel” és „róják ki” a veszélyközösség tagjaira. Ezért alkalmazom ezt a kifejezést, amely jobban kifejezi az angol „*pay-as-you-go*” mondanivalóját, bár nem annak fordítása.

A fenti történet jól jellemzi a modern nyugdíjrendszer legfontosabb elemének a folyó finanszírozású állami nyugdíjrendszernek a filozófiáját, de – természetesen – nagyon nagyvonalúan meséli el a nyugdíjak történetét és különböző típusait, ezért ezt egy kicsit – de szintén nagyon nagyvonalúan – pontosítjuk.

Valójában maga a „nyugdíjrendszer” történelmileg nagyon új dolog. Amit Samuelson (és a későbbiekben ez a tanulmány is) hagyományos nyugdíjrendszernek nevez, az inkább a hagyományos munkamegosztás egy fontos, de relatíve kis terjedelmű „nyúlványa” volt, s nem „nyugdíjként”, s nem „rendszerként” tekintettek rá. Hagyományosan a népesség nagy többsége számára a munka már kora gyermekkorban elkezdődött, és általában az élet végéig tartott a népesség nagy többségére kiterjedő paraszti és kézműves családi gazdaságokban. Itt nyugdíjról legfeljebb abban az értelemben beszélhetünk, hogy ha valaki rokkanttá vált, akkor a családtagjai (első-sorban a gyermekei) tartották el, s ez volt a helyzet abban a ritka esetben is, ha olyan magas kort ért meg, hogy már semmifajta munkát sem tudott végezni. Mindenesetre az emberek ilyenkor tudatában voltak annak, hogy az öregkoruk biztonsága a gyermekeiktől függ, illetve attól, hogy vannak-e gyermekeik. Ezt mutatják a különböző népmesék (például mese a három kenyérről),² amelyek arra is rámutatnak, hogy az öregek eltartását úgy fogták fel, hogy visszaadják nekik felnevelésük költségeit.

Ebből a hagyományos nyugdíjrendszerből kilógtak a nagyon szegények, de nem vonatkozott a nagyon gazdagokra sem, ők alapvetően a vagyonuk hozadékából éltek. Számukra a nyugdíj nem vált el életük aktív szakaszától, és nem jelentett külön problémát. Azt jelentett viszont a számukra szolgálatot tevőknek. Őket egy bizonyos életkorban úgy bocsátották el, hogy rajta maradtak a „fizetési listán”, vagyis tovább folyósítottak számukra bért, anélkül, hogy ezért dolgoztak volna. Igazából ezt nevezték először nyugdíjnak, bár nem feltétlenül ez volt a neve. Egy máig meglévő – és a fejlett országokban nagyon elterjedt – formájuk a foglalkoztatói nyugdíj. Ennek kiszervezése a biztosítók által nyújtott életjáradék, amit persze megtakarítással, önkéntes alapon is lehet kötni.

A foglalkoztatói nyugdíjnak ma már ritka formája az egyszerű bérlistán tartás, általában az történik, hogy egy megfelelő intézetben a volt foglalkoztató annyi tőkét halmoz fel, amennyiből az finanszírozni tudja a

² Az indiai elmegy a pékhez, és vesz három vekni kenyeret. Megkérdezi a pék: Miért veszel mindig három vekni kenyeret? Ő így felel: Az egyiket hitelbe adom, a másikkal visszafizetem a hitelt, a harmadikat pedig megesszük a feleséggel. Ezt nem értem – mondta a pék. Az egyik a szüleimé, a másik a gyerekeimé, a harmadik pedig a miénk a feleséggel.

nyugdíjasok életjáradékát. A fő különbség az ilyen rendszerek és a modern, folyó finanszírozású rendszerek között pont ez a tőke. Azt lehet mondani, hogy a modern folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek genezise inkább a hagyományos nyugdíjrendszerekben van, ahol az emberek relatíve szegények voltak (de nem ők voltak „a” szegények), s nem tellett tőkére, viszont eltartották az időseket, fokozatosan („részletekben”, és leginkább természetben) fizetve vissza számukra saját felnevelésük (annak idején szintén részletekben fizetett) költségeit. A feltőkésített nyugdíjrendszerek (foglalkoztatói nyugdíjak nagyobbik része, biztosítók által nyújtott életjáradékok) pedig inkább a gazdagok időskori ellátórendszereiből származnak.

PROBLÉMÁK A FILOZÓFIÁVAL ÉS FOLYÓ FINANSZÍROZÁSÚ NYUGDÍJRENDSZEREKKEL

A fenti filozófiai alapokon felépülő nyugdíjrendszereknek több implicit előfeltevése volt, amelyek nem igazán tudatosultak, de amelyek szükségesek a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek működéséhez. Ezek közül a két legfontosabb:

1. a demográfiai folyamatok mindig kedvezők lesznek, vagyis nincs demográfiai eredetű nyugdíjprobléma;
2. a munkaerőpiacon az aktív korban lévők mindig találnak munkát, s így tudják fizetni a járulékot, vagyis nincs munkaerő-piaci probléma.

Ezekkel a problémákkal foglalkozom az alábbiakban. Az olyan további implicit előfeltevésekkel, mint a zárt gazdaság feltételezése (értve ezalatt, hogy nincs számottevő be- és kivándorlás), csak érintőlegesen. Ez ma egyes országokra már nem igaz, de olyan nagyobb gazdasági egységekre, mint az Európai Unió, összességében még teljesül.

A demográfiai folyamatok a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerek kiépülése idején még kedvezők voltak, vagyis a népesség növekvő volt, tehát a Samuelson által megfogalmazott „biológiai kamatláb” pozitív volt. Ez így volt még egy-két nemzedéken keresztül, de mára a helyzet megváltozott: egyre kevesebb gyermek születik. Az egy szülőképes nőre jutó gyermekszám – szinte minden folyó finanszírozású nyugdíjrendszert működtető országban – jóval a népesség természetes reprodukcióját biztosító 2,1 szint alatt van.³ Hogy a

³ És ez valószínűleg nem véletlen. *Cigno–Werding* [2007] próbálja igazolni, hogy maga a felosztó-kirovó (*pay-as you go*) nyugdíjrendszer is oka a fertilitás csökkenésének.

népesség emiatt még nem kezdett gyors csökkenésbe, csak annak köszönhető, hogy ezzel párhuzamosan, szerte a világon, gyorsan emelkedik a születéskor várható élettartam. Viszont mindkét demográfiai fejlemény – egyfajta demográfiai problémaként – nagy, sőt egyre kiélezettebb gondként jelentkezik a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerekben.

Elvileg persze nem kellene, hogy így legyen, a rendszer nemcsak pozitív m biológiai kamatlábbal tud működni, hanem negatívval is. Vagyis ha nem születik elég gyermek, akkor legfeljebb csökken a nyugdíj. Az élettartam növekedésének pedig nem muszáj a nyugdíjas élettartam növekedésében lecsapódnia, lehetne indexálni a nyugdíjkorhatárt is. A gyakorlatban azonban mindkettő problematikus, nehezen megy, leginkább a negatív m érvényesítése a nyugdíjszintben. Ahogy a problémát megszokták fogalmazni, az pontosan a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer elveibe ütközik. (Mivel maga az esetleges negatív m is az elvekből következik, ezért ezek az elvek önellentmondást tartalmaznak.) Eszerint, amikor bevezették a rendszert, akkor azok, akik rövid járulékfizetési szakasz után, vagy akik járulékfizetés nélkül nyugdíjat kaptak, nagyon jól jártak. Ráadásul ők élvezték a magas biológiai kamatlábat is. Most viszont már csupa olyan ember megy nyugdíjba, akik aktív életpályájuk elejétől fizették a járulékot, tehát ők különösen nagy megrázkódtatásként élnék meg, hogy pont az ő nyugdíjuk kezdene el csökkenni. Az eredmény, hogy a nyugdíj nem nagyon csökken, a korhatár csak lassan nő, vagyis a nyugdíjprobléma mint demográfiai eredetű finanszírozási probléma egyre jobban kiéleződik.

A nyugdíjproblémában a legsúlyosabbnak – mivel az a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer belső problémája – a demográfiai kérdést tartom, ami tehát két részből tevődik össze: 1. kevés gyermek születik, vagyis egyre kevesebb a járulékfizető, romlik az eltartó/eltartott arány; 2. a növekvő élettartam (*longevity*) jelenleg elsősorban hosszabb nyugdíjas időtartamot jelent, vagyis erről az oldalról is tovább romlik az eltartó/eltartott arány.

Meg kell azonban említeni, hogy a nyugdíjprobléma teljesen kiegyensúlyozott demográfiai viszonyok, vagyis stabil eltartó/eltartott arány mellett is felvetődhet, ha az aktív korúak foglalkoztatottsága csökken. Ez szintén jelentős gondot okozhat a nyugdíjrendszerben, amit nevezhetünk munkaerő-piaci problémának is. Pillanatnyilag kérdéses, hogy a jövőben a munkaerő-piaci probléma kiéleződik-e, vagy sem, jelenleg mindkét forgatókönyv elképzelhető, s mindegyik leírására vannak komoly elméleti próbálkozások. Az egyik nézet szerint az automatizálás egyre több munkahelyet szüntet meg, amelyek helyett nem születnek újak, vagy csak jóval kevesebb,

mint ami megszűnik. A másik szerint az emberi gazdaságtörténet tele van olyan időszakokkal, amikor a korábbi időszak jellemző foglalkoztatási formái tömegesen szűntek meg, s azt várták, hogy a foglalkoztatás általában csökken, de soha nem ez történt, s így most sem ez fog. A magam részéről arra hajlok, hogy most az előbbi helyzet az érvényes, vagyis komolyan foglalkozni kell a munkaerőpiaci problémával.

A NYUGDÍJPROBLÉMA MEGOLDÁSI ÚTJAI ÁLTALÁBAN

Az említett problémákkal az alábbiakban nem azonos súllyal foglalkozunk, mert megoldásuk nem egyformán bonyolult. A demográfiai problémán belül a *longevity* kérdés megoldása viszonylag egyszerű a nyugdíjkorhatár hozzáigazításával a várható élettartamhoz – azaz a korhatár rendszeres indexálásával –, amit már több ország megvalósított, s amit az Európai Bizottság A megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje című fehér könyvében is ajánl (*EB* [2012] 10. o.). Így ezzel tovább nem foglalkozom. Viszont magát a korhatár-indexálást (oly módon, hogy vagy a nyugdíjban töltött átlagos időszak, vagy az aktív és nyugdíjban eltöltött évek átlagos aránya legyen állandó), fontosnak tartom.

Nem foglalkozom a demográfiai probléma egy másik, elméletileg lehetséges megoldásával, a migrációval (aminek neutrális vagy kedvező volta szintén implicit előfeltevés), három okból:

1. Ha a be- és kivándorlók hasonló demográfiai helyzetű és hasonló nyugdíjrendszerű országok között mozognak, akkor megjelenésük csökkentheti a nyugdíjproblémát ott, ahova mennek, azon az áron, hogy kielezi ott, ahonét elmennek. Ez a helyzet az EU-n belüli munkaerőmozgásokkal. A probléma itt az, hogy ez nem véletlenszerű, hanem alapvetően a fejlettek felé mozog a munkaerő a kevésbé fejlett országokból, vagyis az EU-n belüli mozgások ezt a problémát nem oldják meg (*Banyár* [2015a])

2. A be- és kivándorlás alapú megoldás csak akkor lehetséges, ha a bevándorlók olyan országból érkeznek, ahol hiányuk alapvetően nem okoz problémát (a magas fertilitás és a nyugdíjrendszer hiánya miatt). Ilyen országok Európa számára elsősorban az afrikai és az arab országok, viszont az innét jövő bevándorlókkal kapcsolatosan két súlyos probléma is adódik: *a)* jellemzően nincs szakképzettségük, és ezért nem annyira a munkaerőpiacot, hanem a munkanélküliek táborát gyarapítják, *b)* eltérő kulturális hátterük miatt beilleszkedésük nagyon sok problémát okoz, így

a magam részéről szkeptikus vagyok abban, hogy ez a megoldás belátható időn belül egyáltalán szóba jöhet-e.⁴

3. Ha a foglalkoztatás általában csökken (vagyis kiéleződik a munkaerő-piaci probléma), akkor a munkaerőpiacnak eleve nincs szüksége a bevándorlókra.

A továbbiakban tehát a nyugdíjprobléma két vetületével foglalkozom: a termékenység csökkenésére redukált demográfiai és a munkaerő-piaci problémával. Az egyiket a meglévő nyugdíjparadigmán (tehát többé-kevésbé a folyó finanszírozású nyugdíjrendszeren) belül lehet kezelni, igaz annak jelentős módosításával, a másik megoldásához azonban ki kell lépni ebből a paradigmából. Tehát két fő irányt vizsgálok, s mindegyiken belül több lehetőséget. A két fő irány közül az első csak a demográfiai problémát kezeli. Ez akkor működik, ha a munkaerő-piaci probléma nem éleződik ki, ugyanakkor bevezetése nem okoz külön gondot akkor sem, ha kiéleződik. A második a munkaerő-piaci probléma kiéleződése esetén lehetséges megoldásokat veszi számba. Ezek alkalmazása esetében magát az akármilyen eredetű nyugdíjproblémát is lehet kezelni, ugyanakkor sokkal nagyobb politikai eltökéltséget igényel, mint a nyugdíjparadigmán belüli megoldások, és bizonyos értelemben maga a nyugdíjrendszer is megszűnik, legalábbis ahogyan azt ma elképzeljük. Ráadásul ez leginkább csak a fejlett országokban valósulhat meg – egyelőre.

A NYUGDÍJPROBLÉMA MEGOLDÁSI ÚTJAI A NYUGDÍJPARADIGMÁN BELÜL

Ha a nyugdíjprobléma elsősorban a demográfiai probléma marad, és nem társul hozzá a munkaerő-piaci probléma, akkor azt meg lehet oldani a nyugdíjparadigmán belül, vagyis úgy, hogy marad egy maihoz többé-kevésbé hasonló, elkülönült nyugdíjrendszer. Ehhez azonban el kell ismerni, hogy a fenti samuelsoni alapok bizonyos pontokon hibásak. Amennyiben ezt nem tesszük meg, akkor lehetőségeink korlátozottak lesznek, vagy ideiglenes megoldásokat választhatunk, vagy különösen nehéz terepre tévedünk.

⁴ Hosszabb távon igen, ha az EU komolyan elkezd beruházni a potenciális küldő országok oktatásába, így onnét az EU-ban is használható képzettségű munkavállalók jönnek. Ennek egyelőre nincs nyoma, s ha megkezdődik, a folyamat átfutása évtizedekben mérhető.

A nyugdíjparadigmán belüli megoldásokat ezért szintén két részre osztom:

- a) továbbra is Samuelson történetét fogadjuk el relevánsnak, vagy
- b) egy másik történetet vizsgálunk a folyó finanszírozású nyugdíjrendszerben, amelyet ennek megfelelően módosítunk.

A folyó finanszírozású nyugdíjrendszer mögötti két lehetséges történetet a továbbiakban *AI* (aktív–inaktív) és *IAI* (inaktív–aktív–inaktív) történetnek nevezem a *Banyár* [2014b]⁵ alapján, ahol megtalálható a kérdés részletes elemzése. A rövidítések Samuelson eredeti együttélő nemzedékek (*overlapping generations*, *OLG*) modelljére utalnak. Ott Samuelson nem veszi figyelembe a gyermekek felnevelését, nála a generációk az aktív korral kezdődnek, ezért neveztem el „történetét” aktív–inaktív, vagyis *AI* történetnek. Én ezt (amúgy – ebben a vonatkozásban – hasonlóan sokakhoz) úgy módosítottam, hogy expliciten beiktattam a gyermekkor a modellbe, vagyis így ott inaktív–aktív–inaktív korosztályokból (*IAI*) áll a modell. A módosítás lényege, hogy így az aktívak által időseknek nyújtott transzfer magyarázata Samuelsonétól különböző lesz: az a gyermeknevelési költségek visszaadása lesz, aminek számos következménye van a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer konstrukciójára. A magam részéről azt javaslom, hogy térjünk át erre a történetre, de számba veszem azokat a lehetőségeket is, amelyek az eredeti samuelsoni történeten belül maradnak.

Refomlehetőségek az *AI* történet alapján

Az *AI* történet alapján felépülő nyugdíjrendszer legfőbb problémája, hogy abban endogén módon sehol sincs benne az elegendő számú gyermek felnevelése, miközben (mint már Samuelson is rámutatott) az egész rendszer ettől függ. Emiatt az *AI* történet alapján, az arra épülő rendszeren belül nem lehet kezelni a demográfiai problémát, csak ha kilépünk abból. Ennek két fő módja lehetséges:

- a) marad a meglévő nyugdíjrendszer és azon kívül valahogyan megoldjuk a demográfiai problémát;
- b) függetlenné tesszük a meglévő nyugdíjrendszert a demográfiai problémától oly módon, hogy azt feltőkésítjük. Ez egyébként a meglévő nyugdíjrendszer elhagyását is jelenti, hiszen onnantól kezdve az már nem folyó

⁵ A tanulmányhoz az első hozzászóló Simonovits András volt (*Simonovits* [2015]). A viszontválaszomat a (*Banyár*, [2015b]) tartalmazza.

finanszírozású lesz. Érdemes megemlíteni, hogy ezek mellett a hosszú távú megoldások mellett még létezik egy vagy több harmadik

c) ideiglenes megoldás is, amely kitolja a meglévő nyugdíjrendszer problémáinak kiéléződését.

Nézzük ezeket fordított sorrendben!

Az ideiglenes megoldások • Ideiglenes megoldás sokféle lehet. Alapvetően idetartoznak a meglévő nyugdíjrendszer parametrikus kiigazításai, mint például kissé megemelni a nyugdíjkorhatárt (radikálisabban: folyamatosan indexálni azt a várható élettartam növekedésével), megemelni a járulékot például a járulékl plafon eltörlésével, korábbi kedvezmények eltörlése (például szolgálati nyugdíj szabályainak szigorítása és közelítése a normál nyugdíjhoz, a 13. havi nyugdíj eltörlése stb.), az indexálási szabály kevésbé nagyvonalúvá tétele és így tovább. Ezeket a parametrikus reformokat szokás a rendszer mélyebb reformjával szembeállítani, amely valamely fontos alapjellemező vagy jellemzők megváltoztatásával jár (de még mindig benne maradva az *AI* történetben), s amelyeket „paradigmatikus” reformoknak neveznek.⁶

Mind a parametrikus, mind a paradigmaticus reformoknak a kiindulópontja, hogy a demográfiai folyamatok miatt a jövőben kevesebb lesz az elosztható járulék, tehát a rendszerben nincs nagy tere a múltban megfigyelhető nagyvonalúságnak, amely sok, különböző réteget érintett (például szolgálati nyugdíjak, művész- és bányásznyugdíjak, alacsonyabb korhatár a nőknek stb.). Összebb kell húzni a nadrágszíjat, újra kell osztani a nyugdíjakat, de nem feltétlenül a meglévő arányokban. Az *AI* történet szerint a rendszer alapelve, hogy valaki a járulékfizetésével érdemli ki a nyugdíjat időskorában, tehát a paradigmaticus reformok általában ezt az alapelvet próbálják végigvinni, s ennek segítségével racionalizálni a rendszert.

Az ilyen racionalizációs, az alapelvekhez való visszatérést meghirdető reformoknak alapvetően két – egymáshoz amúgy nagyon hasonló – fajtája van:⁷

a) pontrendszer (itt leginkább a német példára szoktak hivatkozni)

⁶ A lehetséges (*AI* történeten belül maradó) paradigmaticus reformoknak jó áttekintését adja a *Holtzer* (szerk.), [2010].

⁷ Mind a pontrendszer, mind a névleges egyéni számlás rendszer (*notional* vagy *non-financial defined contribution*, NDC) bevezetésének indoka olyan országokban, ahol ezeket eddig nem alkalmazták, napjainkban elsősorban a takarékoság. Kezdetben azonban, amikor kitalálták őket, még nem feltétlenül ez volt létrehozásuk indoka, hanem egyszerűen az átláthatóság.

b) az NDC, névleges egyéni számlás rendszer (itt meg leginkább a svéd példát tekintik követendőnek, bár már több ország is bevezetett ilyet).⁸

Mindegyik rendszer lényege – s ez mutatja racionalizálási szándékát, valamint az *AI* történethez való szoros kötődését (tehát, hogy a nyugdíj alapja elsősorban a befizetett járulék) –, hogy az egyes egyének járulékfizetését egész aktív járulékfizetési időszakuk alatt, egy egyéni számlán (vö. „egyéni számlás rendszer”) pontosan számon tartják, s nyugdíjba vonuláskor ennek alapján számolják ki a nyugdíjat.

A két rendszerben a számontartás is és a nyugdíj kiszámítása is eltér egymástól. Az első inkább csak formai, a második viszont már lényegi különbség.

A pontrendszerben, a fizetett járulékot pontokban tartják nyilván, ahol egy pontot az adott évben az kap, aki az átlagos járulékot fizette be. Az átlagos járulék nyilván évről évre változik, nagyjából a bérindex mértékében. Aki ennél többet vagy kevesebbet fizetett be az adott évben, az arányosan több vagy kevesebb (nyilván töredék-) pontot kap. A nyugdíjat pedig egyszerűen úgy számítják ki, hogy a nyugdíjba vonuláskor, az addig összegyűjtött pontokat megszorozzák azzal az összeggel, amit abban az évben egy pont ér. A nyugdíj maga később ugyanazzal az indexszel indexálódik, mint az egy pontnak megfelelő nyugdíj, így aki mondjuk 40 ponttal ment annak idején nyugdíjba, egy adott évben ugyanannyi nyugdíjat kap, függetlenül, hogy ténylegesen tavaly vagy 15 éve vonult vissza. A rendszer egyszerű, jól áttekinthető és egyfajta naív méltányossági igénynek megfelel, ezért népszerű. A méltányossági igényt azért nevezem naivnak, mert az ugyanolyan járadéktörténettel rendelkező nyugdíjasok esetében valójában nem a havi nyugdíjakat kellene összehasonlítani, hanem a várható össznyugdíjat, ami attól is függ, ki hány évesen megy nyugdíjba. És ez a fő különbség a pontrendszer és az NDC között, bár ma már némely pontrendszerben is valamennyire figyelembe veszik tényleges nyugdíjba vonulási kort.

Az NDC esetében az egyéni járulékfizetéseket ugyanúgy egyéni számlán kamatoztatják, mint a pontrendszer esetében, csak ez nem pontokban, hanem forintban történik. Viszont a nyugdíj kiszámítása ugyanúgy az aktuáriusi korrektség elve alapján történik, mintha életjáradékot állapítanak meg, vagyis: a várható (diszkontált) össznyugdíj egyenlő lesz a befizetett (és felkamatolt) összjárulékkal.

⁸ Az NDC rendszerek, illetve az NDC-vel kapcsolatos problémák átfogó áttekintését lásd *Holzmann–Palmer*, (2006) és *Holzmann–Palmer–Robalino* [2012–2013].

A nyugdíj ilyen módon való kiszámítása két ponton is módosítja a nyugdíjszámítás pontrendszeres módját: figyelembe veszi, hogy

1. ugyanakkora járulékfizetési teljesítményhez más nyugdíj jár, attól függően, hogy hány éves korban ment valaki nyugdíjba;

2. az egymás után nyugdíjba vonuló korosztályok várható élettartama egymástól különböző, jellemzően emelkedik (a *longevity* probléma). Emiatt ugyanahhoz a járuléktömeghez ugyanolyan idősen nyugdíjba vonuló, de későbbi korosztály nyugdíjasának kisebb nyugdíj lesz a nyugdíja.

Az igazsághoz tartozik, hogy manapság már a legtöbb pontrendszert úgy korrigálták, hogy – kiegészítő szabályokkal – kezelni tudják ezeket a problémákat, így sok szerző ma már a pontrendszert egyszerűen besorolja az NDC fogalmába, mint annak speciális megvalósulását. Ugyanakkor mind a pontrendszer, mind az NDC a modern nyugdíjrendszer racionalizációját jelenti, de ebben az NDC messzebb jutott, mint a pontrendszer.⁹ Összehasonlítva a kettőt, azt mondhatjuk, hogy a pontrendszer részben védi a korán nyugdíjba vonulók érdekeit a később nyugdíjba vonulókkal szemben, illetve a már nyugdíjkorhatárt elérők érdekeit, a még aktívak érdekeivel szemben.

Viszont mindegyik rendszer fontos jellemzője: a nyugdíj a befizetett járuléktól függ, és mindegyik belefér az *AI* történetbe, annak erős racionalizálása.

Az egyéni számla mindkét esetben láthatóvá teszi, sőt számszerűsíti az *AI* történet alapján felépülő modern folyó finanszírozású nyugdíjrendszer mögötti implicit államadósságot. Az *AI* történet szerint a rendszer ezt az államadósságot görgeti maga előtt, s amíg elegendő számú új járulékfizető lép a rendszerbe (megfelelő számú gyermek születik), akkor ezzel nincs is különösebb gond, ez az adósság automatikusan prolongálódik. Ha viszont nem, akkor elkezd lejárni, s ez okozza a problémát. A lejáró implicit államadósság okozta problémát sem a pontrendszer, sem az NDC nem tudja jól kezelni, ezért lehet ezeket ideiglenes megoldásnak nevezni, olyannak, ami időt ad arra, hogy valami mást is kitaláljunk.

A legkézenfekvőbb megoldás a nagyra nőtt államadósság csökkentésére annak elinflálása. Mind a létező pontrendszerek, mind az NDC rendszerek

⁹ Mindkét rendszer bevezetésére van magyar javaslat. A pontrendszert javasolta: *Augusztinovics Mária, Borlói Rudolf, Matits Ágnes* a *Holtzer* (szerk.) [2010] kötetben, valamint *Botos Katalin* és *Botos József* (*Botos–Botos* [2011]). Az NDC-t *Németh György* (*Németh* [20009]), valamint *Banyár József, Mészáros József, Gál Róbert Iván* (*Banyár–Mészáros* [2003], illetve *Banyár–Gál–Mészáros* [2007], *Holtzer* (szerk.) [2010]) javasolta.

jelentős része ezt a megoldást választotta. Technikailag ez úgy történik, hogy az egyéni számlát közelítően a járuléktömeg-indexszel kamatoztatják. Ennek az a haszna, hogy formálisan a rendszer örök ideig fenntartható lesz, a problémája viszont, hogy – feltéve a kedvezőtlen demográfiai folyamatok folytatódását – a rendszerből kapott nyugdíj egy idő után minimális lesz. Ez viszont azt jelenti, hogy a problémát nem oldották meg véglegesen, az újra ki fog éleződni valamikor, tehát a megoldás ideiglenes.

Egy másik útja az ideiglenes megoldásnak a rendszer részleges feltőkésítése, amire a Világban javaslatára (*World Bank* [1994]) Magyarországon 1998-ban, illetve később Kelet-Közép-Európa több más országában kicsit később sor került. A megoldás lényege, hogy feltételezték, hogy a meglévő rendszerből kapott nyugdíjak nem változnak, s ezért emelkedik vagy a járulék, vagy a nyugdíjak adóból fizetett része, s ezt a növekményt időben elsimították, egy részét előre hozták (*Banyár* [2011], [2014a]). A megoldás akkor működött volna, ha fegyelmezett költségvetési politikát folytatva, az állam az előre hozott deficitet takarékoskodással már most ledolgozta volna, ami Magyarországon nem történt meg (részben amiatt sem, hogy az átmeneti időszak elején a várt vagy remélt gazdasági növekedés nem következett be). Tehát a magyar tapasztalatra mint ennek a megoldásnak egy rosszul kivitelezett példájára tekinthetünk. (A nem megfelelő költségvetési politikán kívül szorosan a nyugdíjrendszerhez kapcsolódóan is követtek el hibákat, például az intézménytípus nem megfelelő megválasztásával stb.)

Feltőkésítés • Bár a részleges feltőkésítés szerepe elsősorban a problémák jelentkezésének simítása, azért azt is meg kell jegyezni róla, hogy részlegesen – a feltőkésítés mértékében – függetleníti a nyugdíjrendszert a demográfiai problémától. A teljes függetlenítéshez azonban teljes feltőkésítés szükséges. Azt lehet mondani, hogy az *AI* történeten alapuló megoldások közül ez a „csúcsmegoldás”.

Azt, hogy a teljes feltőkésítés nem lehetetlen, a Chile példája mutatja – ahol azt az 1980-as években megtették –, de egyúttal rámutat a feltőkésítés egy gyakorlati korlátjára: ez olyan az országban zajlott le, ahol a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer (az abban foglalt implicit államadósság) csak viszonylag kis terjedelmű volt mind az érintett népesség, mind a folyósított nyugdíjak színvonala tekintetében. Napjainkig nem tudunk olyan országról, amelyik megkísérelte volna egy átlagos európai kiterjedtségű és szintű folyó finanszírozású nyugdíjrendszer feltőkésítését, amelyek közé Magyarország is tartozik. Itt az implicit államadósság több évi GDP-nek megfelelő összeg.

Ugyanakkor a feltőkésítés igénye újra és újra felmerül ezekben az országokban. Már Samuelson idézett műve – amelyet a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer elvi megalapozásának tartanak – felveti, hogy igazából az jól helyettesíthető a pénzben történt felhalmozással.¹⁰

A feltőkésítés többféle módszerrel lebonyolítható, a legegyszerűbb az egy csapásra történő megvalósítás oly módon, hogy egyszerűen „kinyomtatják” a nyugdíjrendszer mögötti implicit államadósságot (Chilében is nagyjából így csinálták). Ez persze sok szempontból formális megoldás, hiszen ekkor a feltőkésített rendszer túlságosan függ egyetlen „kötvénykibocsátótól” az államtól, aki ezért kénye-kedve szerint befolyásolhatja adósságkötvényei feltételeit. Ezért a tényleges feltőkésítés valójában akkor történik meg, ha a nyugdíjvagyon nagyobb része már nem államadósság (legalábbis nem hazai államadósság). Ez pedig gyakorlatilag akkor történik meg, ha az állam fokozatosan ledolgozza az adósságát, s a nyugdíjvagyon mögött más befektetési formák vannak.

A feltőkésítést nagyban segíti, ha előzetesen a nyugdíjrendszert egyéni számlára (elsősorban NDC alapúra) állítják át, így ugyanis pontosan lehet látni az implicit államadósságot, s pontosakká válnak a nyugdíjigérvények is. Tehát az NDC-t lehet úgy is tekinteni, mint a teljes feltőkésítés első lépése (*Banyár* [2006]).

A feltőkésítéssel szemben többféle ellenvetést lehet tenni. Ezek különböző alapokon állnak, és különböző jellegű problémákra reflektálnak:

– az egyik nagyon fontos, „technikai” jellegű probléma az, hogy az EU tagállamai (így Magyarország is) számára a fent leírt egyszeri feltőkésítés járhatatlan út, mert a stabilitási és növekedési egyezmény jelenlegi formája korlátokat szab az explicit államadósság nagyságának, miközben az implicit bármekkora lehet. Ha viszont „kinyomtatják” azt, akkor az explicit államadósság nagyon megnő, hiszen az implicit államadósság is explicitté válik (*Banyár* [2011], [2014a]);

– méltányossági problémát okoz (legalábbis az *AI* történeten belül), hogy a feltőkésítés néhány generáció terhe lesz, akik ezt a járulékfizetés mellett többletteherként élik meg. Ezt a problémát a feltőkésítéssel kapcsolatban mindenki említi (lásd például *Augusztinovics* [1993/2014]) és (*Feldstein* [2005]) is. Ehhez hozzá lehet tenni egy másik méltányossági kérdést: az is méltánytalan, hogy a demográfiai probléma miatt

¹⁰ A feltőkésítés egyik nagy propagálója az amerikai Martin Feldstein (*Feldstein* [2005]). A magyar szakirodalomban *Augusztinovics* [1993/2014] és *Banyár–Mészáros* [2003] foglalkozik a kérdéssel. Ez utóbbi könyvről Simonovits András írt recenziót, amelyben kiemelte a feltőkésítés motívumát (*Simonovits* [2004]).

szükségessé váló feltőkésítés terheit egyformán terítik azokra, akik – gyermeknevelés hiányában – hozzájárultak ehhez, s azokra, akik gyermekeket nevelvén ebben „ártatlanok”;

– egy általános, elvi jellegű ellenvetés, hogy a feltőkésítés nem oldja meg a demográfiai problémát, mert a tőke csak akkor ér valamit, ha működte-tik, és ehhez is kell az új generáció. E probléma egy másik megközelítése *Poterba* [2001] vagyonsugorodás-hipotézise (*asset meltdown hypothesis*),¹¹ amely szerint amikor a vagyont aktív korukban felhalmozó idősök nyugdíjba mennek, akkor a vagyont fokozatosan piacra dobják, hogy feléljék azt. Ha azonban az új generáció kevésbé népes, mint az előző, akkor erre kevesebb vevő lesz, a kisebb kereset leviszi azok árait, s hiába takarékoskodtak, nyugdíjuk nem lesz olyan nagy, mint amekkorára számítottak. Ez az elmélet azonban csak zárt gazdaságot feltételezve igaz, ha nem lehet a felhalmozott vagyont külföldön befektetni. Persze az egész világ zárt gazdasággá válik, ha mindenhol feltőkésítik a nyugdíjrendszereket, s az egész világon csökken az aktívak száma (*Banyár* [2014a]). Ez viszont valószínűleg még évszázadokig nem lesz napirenden.

Végül érdemes megemlíteni, hogy ugyanennek az elképzelésnek egy még inkább távlatosabb változata, ha feltételezzük, hogy egy országban mindenki vagyonos. A vagyonos ember a maga részéről nem szorul nyugdíjra, tehát egy ilyen országban biztos nem lesz nyugdíjprobléma. Tehát arra nem csak a nyugdíjcélú, hanem a bármilyen vagyonfelhalmozás is megoldás, vagyis a gazdaságpolitika – a fentiektől függetlenül – ezt is célul tűzheti ki. Persze itt fontos, hogy a vagyon megfelelően „terítve” legyen, hiszen kevesek nagyon nagy vagyona nem oldja meg sokak nyugdíjproblémáját. Ugyanakkor egy ilyen jellegű gazdaságpolitika például tudatosan ösztönzi a felhalmozást például úgy, hogy fokozatosan csökkenti a vagyonalapú adókat, s helyettük a fogyasztási adókra teszi át az adórendszer súlypontját (*Banyár–Mészáros* [2003]).

A demográfiai probléma külön megoldása • Ha maradunk az *AI* történeten belül (tehát például nem kötjük össze a nyugdíjat és a gyermekvállalást), és elutasítjuk a teljes feltőkésítést is, de mégis hosszabb távú megoldást szeretnénk a demográfiai problémára, akkor logikailag nem marad más, mint a nyugdíjrendszertől függetlenül, azon kívül megoldani a demográfiai problémát. Azt már *Samuelson* [1958] is megjegyezte, hogy a modern

¹¹ A kérdéskör magyar feldolgozásaként lásd *Mosolygó* [2009].

nyugdíjrendszer ugyanúgy igényli a gyermekeket, mint a hagyományos, de erről a problémáról többet nem mond.

A demográfiai kérdést nyilván meg lehet úgy is oldani, hogy sokkal több erőforrást irányítunk a gyermeknevelésbe (*Augusztinovics* [1993/2014]). A jelenlegi nyugdíjrendszerek konstrukciója olyan, hogy a gyermekeket közjószágnak tekinti, de felnevelésük magánteher (*Banyár* [2012]). Ezt úgy is lehet tekinteni, mint egyfajta – Gál Róbert Iván kifejezésével – „gyermekességi adót” (*Gál* [2014]). Azt, hogy ezt megszüntessük, lényegében „társadalmasítani” kell a gyermeknevelést abban az értelemben, hogy annak minden költségét közös pénzből kell állni (*Banyár* [2012]). Gyakorlatilag ez források átirányítását jelenti a gyermektelenektől a gyermekeseknek, akárhogy is csinálják azt,¹² növelve a költségvetési újraelosztás mértékét!

Reformlehetőség az IAI történet alapján

A Samuelson által 1958-ban elmondott történet eleve másképp is hangozhatna. Ha ezt tették volna, akkor most a modern nyugdíjrendszer helyén egy ahhoz nagyon hasonló, attól egy-két nagyon lényeges ponton különböző, lényegében örökké fenntartható, demográfiai probléma nélküli rendszer állna. Ezt a rendszert elsőként James Hyzl, Jirí Rusnok, Martin Kulhavy és Tomás Rezinek írta le, akik ezért a „feltalálóinak” számítanak (*Hyzl és szerzőtársai* [2005]). A megoldás alábbi leírása részben az ő művükön alapul.¹³ Elvileg bármikor – de azért legalább egy generációnyi átmeneti, alkalmazkodási idővel – át lehet térni ezen az *IAI* történeten alapuló rendszerre.

A másképpen elmondott történet szerint az állam azért szervezte meg a nyugdíjrendszert, mert a régi munkamegosztás felbomlásával, azzal hogy a gyermekek már sem gazdasági egységet, sem közös háztartást nem alkotnak szüleikkel, könnyű volt nekik ignorálniuk régi kötelezettségüket, hogy visszaadva felnevelésük költségeit, idős korukban eltartsák szüleiket. Az *IAI* történet alapján az állam a gyermeknevelés költségeinek visszafizetésére intézményesítette a nyugdíjrendszert, mert a régi informális megoldás már nem működött, szükség volt az állam kényszerítő erejére. Ez persze

¹² Gyermektelenségi adóval vagy az adószint általános emelésével és annak szelektív visszajuttatásával, adókedvezményekkel, vagy ezek valamilyen kombinációjával.

¹³ Ugyanakkor ők nem foglalkoztak megoldásuk nyugdíjelméletbe való behelyezésével, az *AI* és *IAI* megoldás megnevezésével és szembeállításával, amit a (*Banyár* [2014b]) végzett el.

nyugdíjrendszerformát öltött, hiszen ezeknek a visszafizetéseknek eleve az a céljuk, hogy eltartsák az idős szülőket.

Az *IAI* és *AI* történet párhuzamosan halad egymással abban is, ahogy leírja a modern nyugdíjrendszer sajátosságait. Az intézményesítéssel ugyanis az állam egyben ki is küszöbölte a hagyományos nyugdíjrendszer (amelytől tehát az *IAI* történet szerint nem lényegében, hanem csak technikájában különbözik – ellentétben az *AI* történettel) egy-két hiányosságát. A hiányosságok abból adódtak, hogy sok esetlegesség volt abban, hogy az aktívak miképpen fizették vissza felnevelésük költségeit, illetve hogyan kaptak ellátást az idősek.

Ez a hagyományos nyugdíjrendszer magánjellegéből, valamint az ebből adódó kockázatkiegyenlítési lehetőségek hiányából adódott. Például a gyermekek nem tudták eltartani idős szüleiket, ha maguk – mint az gyakori volt – még azok halála előtt meghaltak. Különböztek a gyermekek terhei attól függően, hogy konkrétan az ő szüleik meddig éltek, az öregek ellátása függött attól, hogy a gyermekek gazdaságilag mennyire voltak sikeresek stb. Ezeknek az esetlegességeknek a kiküszöbölése érdekében a modern nyugdíjrendszer széles körben kiegyenlítette a kockázatokat, így kiszámíthatóságot hozott. Ennek megfelelően: a modern nyugdíjrendszer mindenkinek élete végéig fizet (mintha magánbiztosítási járadékot vásárolnának), az ellátás független attól, hogy konkrétan mennyit képes fizetni a gyermek (a járulékot a teherviselő képességéhez szabják – ez változatlan, de az új rendszerben az idős embereket már függetlenítik ennek hatásától). Független attól is, hogy még él-e a gyermek, sőt attól is, hogy egyáltalán felnevelt-e gyermeket.

És ez az a pont, ahol az *IAI* és az *AI* történet különválnak. Az *IAI* történet szerint csak azoknak kellene visszakapniuk a gyermekek felnevelésének a költségeit, akik ténylegesen kiadták azokat. Akik megtakarították, azok ebből a megtakarításból vásároljanak maguknak nyugdíjat. Vagyis az *IAI* történet szerint:

– a folyó finanszírozású nyugdíjrendszer a gyermeknevelési költségek visszafizetésének az intézményesült formája. A járulékfizetés mindenki számára kötelező, de önmagában ezért nem jár nyugdíj;

– ezért az ebből a rendszerből származó nyugdíjat csak és kizárólag a gyermeket nevelők között, felnevelt gyermekeik arányában kell szétosztani (esetleg figyelembe véve azok járulékfizetési „kapacitását”, amit például az iskolai végzettségükkel lehet mérni);

– aki pedig megtakarította a gyermeknevelési költségeket, az ezt rakja félre, s vegyen abból nyugdíjat (célszerű, ha ezt a nyugdíj alrendszert az állam megszervezi számukra);

– vagyis az *IAI* történet szerint eleve vegyes nyugdíjrendszert kellett volna létrehozni: folyó finanszírozásút a gyermekesek és feltőkésítettet a gyermektelenek részére (illetve a kettő kombinációját a kevés gyermeket nevelőknek). Ezzel gazdaságilag egyensúlyba került volna a helyzetük, s személyes preferenciáikra (kisebb részben pedig a szerencsére, ha nem lehetett saját gyermekük, s úgy döntöttek, hogy ehelyett nem fogadtak örökbe idegen gyermeket sem) lett volna bízva, hogy a nyugdíjukat ilyen vagy olyan módon oldják meg.

Tehát a modern nyugdíjrendszer az *IAI* és az *AI* történet szerint is nagyon hasonló, néhány döntő különbséggel:

– az *IAI* történet alapján felálló nyugdíjrendszer nem tiszta folyó finanszírozású, hanem vegyes, részben feltőkésített, de szelektíven feltőkésített – a gyermektelenek számára a tőkésítés forrása a gyermeknevelésen megtakarított pénz;

– bár hasonló kockázatkiegyenlítést alkalmaz mind az *AI*, mind az *IAI* történet alapján álló nyugdíjrendszer, de az utóbbi nem osztja el a gyermektelenség kockázatának a hatását (valójában az *AI* történet alapján álló nyugdíjrendszer itt túlkompenzál, a gyermekteleneknek több nyugdíj jut, hiszen a gyermeknevelés helyett dolgoznak, járulékot fizetnek, ami növeli a nyugdíjukat a gyermekesekhez képest, amit aztán a gyermekesek gyermekeinek a befizetéseiből finanszíroznak);

– az *IAI* történet alapján semmifajta implicit államadósság nincs a nyugdíjrendszer mögött, hanem a járulékfizetés egyfajta személyes adósság intézményes visszafizettetése, de az nem alapoz meg nyugdíjat. Nyugdíjat csak a gyermeknevelés (nem pusztán a szülés vagy nemzés, sőt az önmagában egyáltalán nem!) vagy az egyéni megtakarítás hoz;

– az *IAI* történet alapján a nyugdíjrendszer örökké, bármilyen demográfiai helyzetben fenntartható lesz (legfeljebb a folyó finanszírozású és a feltőkésített részrendszer aránya különbözik), az *AI* történet alapján ez a számára exogén demográfiai helyzet függvénye.

Ha ebből a perspektívából nézzük a kérdést, akkor módosítani kell az *AI* történet azon állítását, hogy a modern nyugdíjrendszer nagy nyertesei azok voltak, akik annak idején járulék nélkül vagy rövid járulékfizetési periódussal jutottak nyugdíjhoz. Az *IAI* történet alapján ők csak végre megkapták, amit addig nem, vagyis addig a hagyományos nyugdíjrendszer felbomlásán és a modern nyugdíjrendszer hiányán a gyermekeik nyertek, s a modern nyugdíjrendszer ezt a nyereséget számolta fel. Ugyanakkor a

modern nyugdíjrendszer – *AI* történet alapján lezajlott – konstrukciója új nyerteseket eredményezett:¹⁴ a gyermeket nem nevelőket, ami veszélybe is sodorta a modern nyugdíjrendszer fenntarthatóságát.

Az *IAI* történet alapján korrigálásra szorul Samuelson elosztható „biológiai kamata”. Eszerint növekvő népesség esetén az időseknél jelentősen nagyobb létszámú aktívak járulékbefizetéseit szét lehet osztani az aktuális idősök között, ami jelentősen nagyobb nyugdíjat eredményez számukra, mint amekkora járulékot annak idején befizettek. Az *IAI* történet alapján viszont a gyermekek járulékát szüleik között kell szétosztani, s itt semmiféle biológiai kamat nem keletkezik (*Banyár* [2014b]).

Az *IAI* történet relatíve új felfedezés (*Hyzl és szerzőtársai* [2005]), bár ők maguk nem így nevezik (ez az elnevezést a *Banyár* [2014b] használja), ugyanakkor a nyugdíj és gyermeknevelés összefüggését már sokan tárgyalták, de általában nem kérdőjelezték meg az *AI* történetet. A magyar irodalomban ez talán legátfogóbban Augusztinovics Mária tette meg (*Augusztinovics* [1993]), aki végeredményben nagyon hasonló eredményre jutott, bár azáltal, hogy nem kérdőjelezte meg az *AI* történetet, némileg fantasztikus kitérővel (nála nem csak a nyugdíjat, hanem a gyermeknevelést is fel kell tőkésíteni, vagyis kétszer akkora feltőkésítést gondol, mint a nyugdíjrendszer „szimpla” feltőkésítése, viszont ez a két feltőkésítés bizonyos értelemben kioltja egymást).

Manapság Magyarországon többen javasolják az áttérést a gyermeknevelés figyelembe vételét a nyugdíjrendszerben (például *Botos–Botos* [2011], *Banyár–Gál–Mészáros* [2007] és a *Kovács* (szerk.) [2012] bizonyos tanulmányait. A kérdést Simonovits András is vizsgálta egy matematikai modell keretében – *Simonovits* [2014]). Ezek nem az *IAI* történetet veszik alapul, hanem elfogadják az *AI* történetet, ezért némileg önkényesek. Egy nem önkényes, a gyermeknevelést és a nyugdíjat összekapcsoló koncepció alapja az *IAI* történet lehet.

Az egy-két éve Magyarországon a téma kapcsán folyó, s a Népesedési Kerekasztal javaslata (*Botos és szerzőtársai* [2014]) alapján 2014 nyarán felélénkülő vita alapján úgy gondolhatnánk, hogy az alapvetően a konzervatív és a liberális világnézet vitája. Eszerint a „konzervatívok” (*Botos Katalin és Botos József, a KDNP stb.*) a családi értékek, a házasság védelmezői, s ezt akarják erősíteni a javaslatukkal, míg a „liberálisok” küzdenek az ellen, hogy az állam ilyen szinten „beleavatkozzon a

¹⁴ A nyugdíjrendszer beéréséig, vagyis azok nyugdíjba vonulásáig, akik már járulékfizetőként kezdték aktív pályafutásukat, nyertes volt még az összes járulékfizető is, mert ők az egyszülési járuléknál kevesebbet fizettek.

magánszférába” (különösen szemléletesen fogalmazza ezt meg egy Népszabadság vezércikknek már a címe is „Kifelé a méhemből!” (Csepelyi [2014]). Ugyanakkor valójában nem ez a helyzet, a kérdés – a fentiek alapján – alapvetően gazdasági jellegű, de kétségtelenül adható hozzá mind konzervatív, mind liberális narratíva.

Abból, hogy a gyermeknevelés a társadalombiztosítási nyugdíj alapja, nem feltétlenül azt a következtetést kell leszűrni, hogy mindenki alapítson családot, s neveljen gyermeket. Erre nincs szükség, a fentiekben csak a korrekt elszámolást hangsúlyoztuk, vagyis aki megspórolja a gyermeknevelést, az ne részesüljön annak hasznából sem – ráadásul neki még a fedezete is megvan egy másfajta nyugdíj vásárlásához. Ugyanakkor a rendszert úgy is ki lehet egészíteni, hogy neveljen az gyermeket – akár a természetes reprodukcióhoz szükséges kettőn felül is –, aki azt szereti, részben azok helyett, akik ehhez nem érznek hajlandóságot, viszont ez a két réteg számoljon el egymással. Nagyon nem konzervatív lehetséges megoldás, hogy a gyermeknevelést akár „ki is lehet szerződni”, vagyis a gyermeket nem vállalók finanszírozzák a gyermeket vállalók 3., 4., stb. gyermekének felnevelését, cserébe ezeknek a gyermekeknek a felnevelése nem a nevelőjüknek, hanem a „finanszírozónak” számít be a nyugdíjába.

KILÉPÉS A NYUGDÍJ-PARADIGMÁBÓL – MÁSFAJTA ÚJRAELOSZTÁSI SZABÁLYOK

Ha a nyugdíj kérdéskörébe jobban belegondolunk, rájöhethetünk, hogy az – bármennyire természetesnek is tűnik napjainkban – történelmileg egy vadonatúj (legalábbis általános kiterjedésében, nem egy-két szűk, kiváltságos rétegre korlátozva azt), néhány generáció óta jelen lévő képződmény. Egyáltalán nem biztos, hogy még néhány generáció múlva is jelen lesz, lehetséges, hogy csak a világtörténelem egy kivételes kegyelmi pillanatának vagyunk tanúi, hogy egyáltalán nyugdíjrendszereket láthatunk, és a jövőben felváltja azokat valami más. Hiszen, amit a fentiekben „hagyományos nyugdíjrendszernek” nevezünk, az is csak a mából visszatekintve tekinthető nyugdíjrendszernek, s azon belül is sokkal inkább egyfajta rokkantsági segélyrendszernek minősíthető, ahol a rokkantság egy speciális, nagyon ritka esete volt, hogy valaki olyan sokáig élt, hogy már elvesztette a munkaképességét. (Abban a korban a mai nyugdíjhoz inkább csak a kevesek kegydíja hasonlított vagy akármilyen életkortól a vagyontól való éléshez.) Valójában a régebbi munkamegosztás alapja az

élethosszig tartó munka volt. Ez vált lehetetlenné a munkamegosztás változásával egy időre, de lehetséges, hogy visszatérünk ide.

Lehetséges, hogy az általánossá váló nyugdíj a tömegtermelés korát tükrözi, ahol standardizálták a termékeket és standardizálták a munkaerőt is. Aki ebbe nem fért be, az ment a „szemétdombra” – ezt hívták nyugdíjnak. Ez élesen különbözött a korábbi munkamegosztástól, ahol a családi gazdaságban a gyermektől az aggastyánig mindenki talált magának olyan munkát, amelyet az adott életkorban el tudott végezni, s az egyik tevékenységről a másikra való átváltás gördülékenyen ment. A nagyiparra alapozott termelésben ez a lehetőség megszűnt.

Viszont ez a kor elmúlt, mára nagyon sok minden megváltozott. Lényegében kihalt a fizikai munka, aminek eredményeképpen nem használnak el annyira az emberek, általános lett a továbbtanulás és alkalmazkodás az új helyzethez, egészségesebbek az idősek, és tovább tudnak aktívak maradni, tehát sok szempontból megérett a helyzet arra, hogy visszatérjünk a tömegtermelés előtti munkamegosztáshoz, s levonjuk a tanulságokat a nyugdíjra vonatkoztatva. Ez pedig azt jelenti: lehetséges, hogy nagyrészt el lehet felejtetni a nyugdíjat a mai formájában, vagy a rendszer méretét radikálisan le lehet csökkenteni. Általánosabb megfogalmazásban: ki lehet lépni a nyugdíjparadigmából, eljelentéktelenítve a mai problémát. Lehetséges az is, hogy rákényszerülünk egy ilyen megoldásra, a munkaerő-piaci probléma kiéleződésével, vagyis ha a fejlett világban általában csökkennek a munkalehetőségek, elsősorban az előrehaladott automatizálás miatt.

A modern nyugdíjrendszer Samuelson felfogásában egyfajta hobbesi-rousseau-i társadalmi szerződés a megtermelt javak újraelosztásáról. Lehetséges, hogy ezt egy általánosabb társadalmi szerződés váltja majd fel egy másfajta újraelosztással, aminek a középpontjában már nem a nyugdíj lesz, de azt is kezeli. Alapvetően kétfajta újraelosztás lehetősége fogalmazódott meg eddig:

1. az elérhető munkaalkalmak újraelosztása az életpálya során, és
2. egy újfajta általános költségvetési újraelosztás, amit leginkább az alapjövedelem gondolata ír le.

Az elérhető munkaalkalmak újraelosztása az életpálya során

A megoldás lényege, hogy jelentősen csökkentik az egy dolgozóra jutó éves munkaidőt, megemelik viszont az aktív időszakot. Már a mai nyugdíjasok is sokkal egészségesebbek, mint a néhány évtizeddel ezelőttiek, inkább

képesek dolgozni, tehát a legtöbb érvényben lévő nyugdíjkorhatár már nem igazán tükrözi a korhatáron túli munkaképességet. Emiatt is lehetséges – a finanszírozási problémák miatt amúgy szükséges (lásd korábban) – nyugdíjkorhatár-emelés, illetve az élettartam meghosszabbodásával történő „indexálása”. Ez a megoldás ettől abban különbözik, hogy nem egyszerűen meghosszabbítja az életpálya alatt ledolgozandó időtartamot, hanem más arányokat javasol. Csökkenti a munkaidőt, s a már elhatározott nyugdíjkorhatár-emelésekhez képest (amelyek jellemzően nem célozzák még meg a 70 éves kort) radikálisan megemelni a nyugdíjkorhatárt 70-75 éves korig. A kettőt a következők miatt célszerű egybekötni.

– A csökkentett munkaidőt az új nyugdíjkorhatárhoz közeleiek is könnyen teljesíteni fogják, sőt a tapasztalat szerint az idősek a munkából való teljes kivonuláshoz képest preferálják a csökkentett munkaidőt.

– Ha a mostanihoz képest aktív korban csökken a munkaidő, akkor az emberek várhatóan kipihentebbek lesznek,¹⁵ többet tudnak egészségükkel és továbbképzésükkel foglalkozni, így magas életkorban is teljes értékű munkaerőként tudnak működni.

– A csökkentett munkaidő ráadásul valószínűleg több módon növeli a foglalkoztatást is:

a) A nagyobb szabadidő eltöltése valószínűleg új szükségleteket s ez új munkaalkalmakat generál például az üdülés, vendéglátás és szálloda területén

b) A hosszabb aktív időtartam miatt csökken az időskori nyugdíjra való előtakarékoság szükséglete, s az eddig félretett pénzt fogyasztásra lehet költeni, ami szintén új keresletet generál.

c) Valószínűleg sok olyan munkahely lesz, ahol a csökkenő munkaidő magasabb foglalkoztatást is jelent (például biztonsági őrök stb. tehát ahol fizikailag jelen kell lenni, de más területen is).

Az életpálya munkaidejének újraelosztása a radikálisan megnövekedett nyugdíjkorhatáron keresztül gyakorol hatást a nyugdíjrendszerre: ha a korhatár megnövekedik, akkor az átlagosan nyugdíjban töltött idő radikálisan lecsökken, s lecsökken a nyugdíj finanszírozásának mértéke is, ami a nyugdíj finanszírozásának problémáját oly mértékben lecsökkenti,

¹⁵ Napjainkban ezt az érvelt világ egyik leggazdagabb embere, a mexikói Carlos Slim elevenítette fel, amikor 2014. júliusában egy paraguayi üzleti konferencián a háromnapos munkahét (igaz 11 órás munkanap) és a 70-75 éves nyugdíjkorhatár mellett érvelt. Erről az egész világsajtó tudósított, így a magyar is (lásd Pósa [2014]), illetve (*Pénzcentrum* [2014]). Máshogy közelíti meg a kérdést John Ashton az Egyesült Királyság egyik vezető orvosa, aki a négynapos munkahét mellett amiatt érvel, mert most nem tudják magukat kipihenni a dolgozók, és ezért betegek lesznek (*Campbell* [2014]). Slim újabb megközelítését a témáról és az azzal kapcsolatos konkrét tapasztalatait lásd *Bloomberg* [2016].

hogy a továbbiakban nem szükséges azt külön nyugdíjproblémaként megfogalmazni.

Az átmenet egy ilyen rendszerre fokozatos lehet: például a termelékenység növekedését (vagy annak egy részét) egy ideig nem bérnövekedésként, hanem munkaidő csökkentésként ismerik el, s a munkaidő csökkentéssel párhuzamosan, fokozatosan emelik a nyugdíjkorhatárt is, ami miatt fokozatosan lehet a járulékot is csökkenteni (ami a maga részéről fizetésnövekedést jelent, de ezt szintén lehet munkaidő-csökkentésként megadni). De lehet, hogy ennél gyorsabb is lehet az átmenet, mert a rövidebb munkaidőt, talán kicsivel kisebb fizetéssel is elfogadnák az emberek.

A munkaidő radikális csökkentése mellett lehet érvelni a következő kérdés felvetésével is. Végso soron mi a célja az életnek? Hogy hajtsunk azért, hogy több felesleges dolgot tudjunk megvenni? Keynes számára egy emberöltővel ezelőtt magától értetődő volt, hogy, hogy 2030-ra radikálisan lecsökken a munkaidő (ő napi háromórás munkanapban és 15 órás munkahétben gondolkodott – lásd *Keynes* [1930], idézi: *Skidelsky–Skidelsky* [2014]). Ezt a gondolatot elevenítette fel a közelmúltban a Keynes-szakértő Robert Skidelsky és fia Edward Skidelsky közös könyvükben, melynek már a címe is erre utal: „Mennyi az elég? A pénz imádata. Érvek a jó élet mellett”.

Költségvetési újraelosztás – alapjövedelem

Az alapjövedelem – szemben a munkaalkalmak újraelosztásával – közvetlen elosztás, az állami költségvetésen keresztül. Az alapjövedelem lényege, hogy mindenki eleve kap élete végéig egy akkora személyes állami juttatást („alapjövedelmet”), amiből szerényen ugyan, de meg lehet élni. Az persze kérdés, hogy a „mindenki” konkrétan milyen kört jelent, s ez javaslatonként változó: egy ország/város/tartomány polgárai vagy az ott rezidensek, az Európai Unió vagy a világ összes polgára, csak a felnőttek vagy a gyermekek is stb. – de fontos, hogy nem csak a rászorulókat. Az alapjövedelem szintje mindenképpen a fizikai létminimum szintje fölött lenne, tehát a belőle való élés nem nyomorgást jelent. Az alapjövedelmet az állam adóbevételeiből finanszíroznák. Az egyes konkrét javaslatok kidolgozói időnként preferálnak bizonyos adókat, mint a földadó, vagy tágabban a természeti erőforrásokra kivetett adó (esetleg beleértve ebbe a szennyezésre kivetettet is) vagy a megnövelt fogyasztási adó stb. Természetesen a különböző forrásoknak más-más gazdasági hatása van, de a dolog szempontjából a konkrét forrás mellékes.

Az alapjövedelem mellett a munka önkéntessé válik, a szociális segélyek és a nyugdíj pedig feleslegessé, ezeknek a szerepét át is veszi. (Konkrétan

a nyugdíj esetében természetesen, ha valaki idős korában az alapjövedelemnél magasabb jövedelmet szeretne, akkor dolgozhat, vagy célzottan megtakaríthat, ez már az ő döntése, az államnak nem kell külön foglalkoznia a kérdéssel.) Mindenki eldöntheti, hogy az alapjövedelem számára elég-e, vagy még emellett dolgozik, s keresetével kiegészíti a jövedelmét. De dönthet úgy is, hogy nem jól fizetett vagy egyenesen ingyenes munkát végez a közösség érdekében, vagy esetleg tudományos, művészi, feltalálói, oktatói stb. tevékenységgel foglalja el magát.

Nyilvánvaló, hogy a rendszer akkor működőképes, ha az érintettek többsége gazdaságilag aktív marad (akár pénzkereső, akár más tevékenységet végezve), s limitált azok száma, akik egyszerűen nem csinálnak semmit (például tévét néznek – az ismert angol kifejezéssel *couch potato* lesz belőlük). Emiatt az alapjövedelem valójában csak egy fejlett társadalomban valósítható meg, ahol az átlagos képzettség magas, s a szükségletekben már nem dominálnak az elemi szükségletek. Ahol még ez a helyzet, ott az alapjövedelem egy-két generáció alatt felszámolja önmagát, ahol viszont nem, ott el lehet képzelni, hogy a civilizáció új szakaszát nyitja meg a dolog, megváltozik sok tevékenység motivációja, és sokkal nagyobb súlyt kapnak a közösségnek végzett és az önkifejezési jellegű tevékenységek, valamint az egészségmegőrzés, amire több idő lesz.

A rendszer elvi alapja, hogy a mai jövedelmeknek nemcsak a mai aktív fizikai és szellemi erőfeszítése az alapja, hanem az előző nemzedékek felhalmozott tudása is, ami mindenkié, tehát az aktuálisan elért jövedelem is részben mindenkinek jár! Ezt a gondolatot fejezi ki például Liska Tibor „társadalmi örökség” fogalma, aminek alapján ő egy az alapjövedelemtől különböző, de ahhoz sok szempontból hasonló újraelosztási rendszert dolgozott ki (*F. Liska, [2014]*).

Az alapjövedelem – mivel kivált más tételeket – egy mai helyzethez képest nem teljes mértékben pluszkiadás. Ezen kívül egy ilyen rendszerben vannak más megtakarítások is amiatt, hogy az olcsóbban működik, nincs szükség ugyanis a szociális segélyt elosztó bürokráciára, illetve azokra, akik a jogosultságot vizsgálják, ellenőrzik.

Az alapjövedelmet el lehet úgy is képzelni, hogy sok más juttatást is kivált, de a támogatói általában úgy gondolják, hogy ez az eddigi ingyenes juttatásokon (oktatás, egészségügy stb.) felül jár, sőt sokan azt vizionálják, hogy ezeket később még ki is terjesztik. Ezeknél az alapjövedelem inkább egyfajta, másképp elkezdett szocialista forradalom kiindulópontja, vagy egy zöld utópia megvalósításának első lépése (*Liegey és szerzőtársai [2013]*).

De az alapjövedelem nem feltétlenül (ultra)baloldali gondolat, s nagyon sokféle jövőképbe beleilleszthető. Például a szabad piacban és a kapitalizmusban mélyen hívő Milton Friedman is javasolta már 1962-ben (*Friedman* [1996/1962]), igaz nem az alapjövedelem, hanem az ahhoz nagyon hasonló, bár tőle lényeges pontokon eltérő negatív jövedelemadó formájában. Ennek lényege, hogy egy bizonyos jövedelmi szint alatt az embereknek nem adót kell fizetniük, hanem adóhitelt kapnak, ami erre a bizonyos szintre egészíti ki az összes jövedelmüket. Bár ez technikailag nehezebb (hiszen mindenképpen ellenőrizni kell az adóbevétel helyességét), de hatásában hasonló: mindenkinek lesz egy adott szintű minimális jövedelme.

Ugyanakkor Friedman javaslatát inkább a szociális segélyezés racionalizálásának tekintette, vagyis olyan megoldásnak, ami egyszerűsíti és ezért olcsóbbá teszi azt. Sok olyan alapjövedelem-elképzelés is van, ami lényegében szociális segélyezés – például a Brazíliában 2004-ben megvalósult változat is ilyen – az annak megfelelő szintű juttatással. Lényegében ide tartozik az eddigi legismertebb és leginkább kidolgozott magyar javaslat, a 2014 elején publikált 25-50-75 - A LÉT. Ajánlat a magyar társadalomnak című írás is (*LÉT* [2014]), ami inkább csak értelmiségi és alternatív körökben keltett visszhangot (az Élet és Irodalomban külön vita folyt ezzel kapcsolatosan, az alternatív *Kalózpárt* [2014] pedig lelkesen támogatta, a konzervatív körök pedig elutasították (*Rajcsányi* [2014])).¹⁶

Az alapjövedelem gondolata bizonyos értelemben kézenfekvő, amit az is mutat, hogy állandóan újra felfedezik azt. Az alapjövedelem (szociális segélyezésen túli szintű) bevezetése esetén a nyugdíjprobléma abban az értelemben megszűnik, hogy felesleges lesz megkülönböztetni a nyugdíjas korúak alapfizetését az aktív korúak alapfizetésétől, vagyis az állami nyugdíj feloldódik az állampolgári alapfizetésben (ami nem korlátozza a feltőkésített nyugdíjra vonatkozó, ezt kiegészítő, önkéntes, nem állami terveket).

Annyit érdemes még megjegyezni, hogy az alapjövedelem egy speciális formája, az alapnyugdíj több országban létezik, illetve több nyugdíjreform elképzelés része. Az alapnyugdíj olyan speciális alapjövedelem, ami csak nagyon magas kortól (a nyugdíjkorhatártól vagy az ettől különböző alapnyugdíj-korhatártól) jár. Összege – a jelenlegi gyakorlat alapján – általában meglehetősen alacsony, inkább a szociális segély szintjéhez közelít.

¹⁶ Az alapjövedelem-gondolat történetének jó összefoglalását adja *Vonderbourght–Parijs* [2014] és *Artner*, [2014].

MELYIKET?

A fentiekben sok alternatívát említettünk, de felmerül a kérdés, hogy melyiket lenne célszerű megvalósítani? A döntéshez az alábbi releváns kérdések megválaszolásán keresztül vezet az út. Az adott alternatíva

- milyen időtávra oldja meg a nyugdíjproblémát;
- mennyi idő alatt lehet megvalósítani;
- melyiket lehet nemzeti hatáskörben, illetve csak nemzetközileg megvalósítani.

Nyilvánvaló, hogy az ideiglenes megoldások csak egy-két nemzedékre oldják meg a problémát, mert nem teszik függetlenné a nyugdíjrendszert a demográfiai folyamatoktól.

Ha a megvalósítási időt nézzük, akkor az ideiglenes megoldások közül az NDC-t és a pontrendszert néhány (az előkészítéssel együtt 3–5) éven belül be lehet vezetni, a részleges feltőkésítést ugyan szintén gyorsan, de annak tényleges átfutásához nagyjából egy generációnyi időre lenne szükség. A feltőkésítés ennél jóval hosszabb időtartam alatt érhető el. A feltételezésektől függően egy-két évtizedtől egy-két évszázadig is tarthat (*Banyár* [2012]), de a reális időtartam inkább egy emberöltőnyi, mintsem egy generációnyi idő.

A demográfiai probléma nyugdíjrendszertől különálló megoldásának időszükségletét nehéz becsülni, nagyon nagymértékben függ attól, hogy mekkora erőforrást lehet erre allokálni. A szükséges erőforrás amúgy vetekszik a nyugdíjrendszer feltőkésítésével, így az időigénye is ahhoz hasonló.

Az *IAI* történetre való áttérés időszükséglete nagyjából egy generáció, s lényegében nem igényel plusz erőforrásokat. Az áttéréshez azért van szükség ennyi időre, hogy az érintettek tudjanak alkalmazkodni az új helyzethez, s megfelelően ki tudják alakítani az egyéni stratégiájukat (gyermekvállalás vagy egyéni megtakarítás).

A munkaalkalmak újraelosztása megtörténhet egy generáción belül, ez igazából elhatározás kérdése, az alapjövedelem viszont erősen függ az adott ország fejlettségétől, reálisan csak a legfejlettebbek, és csak együtt térhetnek rá át, hogy ne veszélyeztesse a dolog az egymással szembeni versenyképességüket.

És ez már részben válasz az utolsó kérdésre is: a munkaidőt Magyarország elszigetelten nem csökkentheti, és az alapjövedelmet sem vezetheti be (maximum egyfajta szerény segélyrendszerként) – ez annyira hátrányosan érintené versenyképességünket. Ez számunkra csak akkor lehet realitás, ha az Európai Unió hivatalosan napirendre veszi a kérdést

(ami a közeljövőben biztosan nem történik meg), így Magyarország szerepe arra szűkül, hogy támogassa a téma felvetését (véleményem szerint elsősorban a munkaidő-csökkentését). A többi megoldást viszont el lehet dönteni nemzeti hatáskörben.

A fentiek alapján összességében egy következő, javasolható stratégia körvonalazódik:

1. minél előbb be kell vezetni az egyéni számlás nyugdíjrendszert.
2. párhuzamosan ezzel, vagy kicsit később, célszerű áttérni az *IAI* rendszerre, hogy kezeljük a demográfiai problémát. Ezt a két lépést bármely ország saját hatáskörben megteheti;
3. hosszabb távon pedig célszerű fokozatosan csökkenteni a munkaidőt és emelni a nyugdíjkorhatárt, vagyis fokozatosan újraosztani a munkalehetőségeket. Ezt a lépést csak a nagyon nagy és fejlett gazdaságok tehetik meg önállóan, vagy pedig az olyan nagy integrációk, mint az EU.

HIVATKOZÁSOK

- ARTNER ANNAMÁRIA [2014]: A feltétel nélküli alapjövedelem relevanciája és kérdőjelei, *Eszmélet*, 2014. 102. sz. 109–130.o.
- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1993/2014]: Egy értelmese nyugdíjrendszer (Konceptióvázlat), *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 5. sz. 415–431. o. Újraközölve: *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 10. sz. 1219–1239. o. http://epa.niif.hu/00000/00017/00219/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2014_10_1219-1239.pdf
- BANYÁR JÓZSEF [2006]: Az NDC bevezetése mint taktikai lépés. *Portfolio.hu*, november 2. http://www.portfolio.hu/gazdasag/nyugdij/a_nyugdijvita_folytatodik_az_ndc_bevezetese_mint_taktikai_lepes_dr_banyar_jozsef.75628.html.
- BANYÁR JÓZSEF [2011]: A nyugdíjreform miatti államháztartási hiány elszámolhatósága – A stabilitási és növekedési egyezmény egyes követelményeinek újragondolása. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 7–8. sz. 666–688. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2012]: Gyereknevelés és nyugdíj – összekapcsolható, vagy sem? Megjelent *Kovács Erzsébet* (szerk.) [2012]. 61–89. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2014a]: European handling of implicit and explicit government debt as an obstacle to pension reform. A Pension adequacy and sustainability című konferencián elhangzott előadás. Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, Budapest.
- BANYÁR JÓZSEF [2014b]: A modern nyugdíjrendszer kialakulásának két története. *Hitelintézet* Szemle, 13. évf. 4. sz. 154–179. o. <http://www hitelintezetiszemle.hu/letoltes/hsz-2014-4-1.pdf>.
- BANYÁR JÓZSEF [2015a]: Consequences of cross-border human capital transfers on national PAYG systems. Megjelent: *European pension system: fantasy or*

- reality. Report of the conference of the Central Administration of National Pension Insurance organized in cooperation with the International Social Security Association European Network. Budapest, 2014. szeptember 19. Conference Paper, 85–94. o.
- BANYÁR JÓZSEF [2015b]: Válasz Simonovits András hozzászólására. *Hitelintézeti Szemle*, 14. évf. 2. sz. 175–178. o. <http://hitelintezetiszemle.hu/letoltes/hsz-2015-2.pdf>.
- BANYÁR JÓZSEF–GÁL RÓBERT IVÁN–MÉSZÁROS JÓZSEF [2007]: Van megoldás. Nyugdíjreform. Barankovics István Alapítvány, http://barankovics.hu/_f/letoltesek/vanmegoldasnyugdij.pdf.
- BANYÁR JÓZSEF–MÉSZÁROS JÓZSEF [2003]: Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Gondolat, Budapest.
- BLOOMBERG [2016]: Mexico's Richest Man Wants a Three-Day Workweek. *Bloomberg Businessweek*, augusztus 8.
- BOTOS KATALIN–BOTOS JÓZSEF [2011]: A kötelező nyugdíjrendszer reformjának egy lehetséges megoldása: pontrendszer és demográfia. *Pénzügyi Szemle*, 2. sz. 157–166. o. https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2011/botos_jozsef_botos_katalin_157_166.pdf?download=true.
- BOTOS KATALIN–GÁL RÓBERT IVÁN–MORVAYNÉ BAJAI ZSUZSANNA–BOTOS JÓZSEF [2014]: A Népesedési Kerekasztal koncepciója a nyugdíjrendszer reformjára. <http://www.nepesedesikerekasztal.hu/index.php/2-uncategorised/15-a-nepesedesi-kerekasztal-koncepcioja-a-nyugdijrendszer-reformjara>.
- CAMPBELL, D. [2014]: UK needs four-day week to combat stress, says top doctor – Reducing working week from five days 'will help reduce stress, let families spend more time together and cut unemployment, *The Guardian*, 2014. július 1. <http://www.theguardian.com/society/2014/jul/01/uk-four-day-week-combat-stress-top-doctor>.
- CIGNO, A.–WERDING, M. [2007]: *Children and Pensions*, CESifo Book Series, The MIT Press, Cambridge, Mass.–London.
- CSEPELYI ADRIENN [2014]: Kifelé a méhemből! *Népszabadság*, 2014. augusztus 7. <http://nol.hu/velemenyn/kifele-a-mehembol-1478621>.
- EB [2012]: Fehér Könyv. A megfelelő, biztonságos és fenntartható európai nyugdíjak menetrendje. COM (2012) 55 final, European Bizottság, Brüsszel, 2012. február 16. <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7341&langId=hu>.
- F. LISKA TIBOR [2014]: Alapjövedelem és „társadalmi-örökség”. *Élet és Irodalom*. 58. évf. 7. sz. február 14. http://www.es.hu/f_liska_tibor;alapjovedelem_es_8222;tarsadalmi-orokseg8221;2014-02-13.html
- FELDSTEIN, M. [2005]: Rethinking Social Insurance. *American Economic Review*, Vol. 95. No. 1. 1–24. o. <http://dx.doi.org/10.1257/0002828053828545>.
- FRIEDMAN, M. [1996/1962]: *Kapitalizmus és szabadság*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Eredeti megjelenés: *Capitalism and Freedom*. 1962, The University of Chicago.

- GÁL RÓBERT IVÁN [2014]: Ha nem vállalsz gyereket, később kaphatsz nyugdíjat? *Máriás Leonárd* interjúja Gál Róbert Ivánnal. HVG, 2014. július 16. http://hvg.hu/gazdasag/20140716_gyerekvallalas_elismerese_nyugdij.
- HOLTZER PÉTER (szerk.) [2010]: Jelentés a Nyugdíj és Időskori Kerekasztal tevékenységéről, Miniszterelnöki Hivatal, Budapest, http://econ.core.hu/file/download/nyika/jelentes_hu.pdf.
- HOLZMANN, R.–PALMER, E. (szerk.) [2006]: Pension Reform – Issues and Prospects for Non-Financial Defined Contribution (NDC) Schemes, The World Bank, <http://goo.gl/4GE2op>.
- HOLZMANN, R.–PALMER, E.–ROBALINO, D. (szerk.) [2012–2013]: Nonfinancial Defined Contribution Pension Schemes in a Changing Pension World, I–II., The World Bank.
- HYZL, J.–RUSNOK, J.–KULHAVY, M.–REZNÍČEK, T [2005]: Sustainable Pension Solutions (Innovative approach), Skoda Auto College, Working Papers, No. 1. http://is.savs.cz/dok_server/slozka.pl?id=1676;download=1924.
- KALÓZPÁRT [2014]: Feltétel Nélküli Alapjövedelem (FNA) elfogadása elsősorban nem finanszírozási kérdés, hanem az emberképünk átalakítása, 2014. február 11. - <http://kalozpart.org/2014/02/11/feltetel-nelkuli-alapjovedelem-fna-elsosorban-nem-finanszirozasi-kerdes/>.
- KEYNES, J. M. [1930]: Economic Possibilities for our Grandchildren. Megjelent: John Maynard Keynes: Essays in Persuasion. W. W. Norton and Co., New York, 1963, 358–373. o. <http://www.econ.yale.edu/smith/econ116a/keynes1.pdf>.
- KOVÁCS ERZSÉBET (szerk.) [2012]: Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012. Társadalombiztosítási Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest.
- LÉT [2014]: 25–50–75 LÉT. Ajánlat a magyar társadalomnak. <http://255075.hu/upload/tanulmany.pdf>.
- LIEGEY, V.–MADELAINE, S.–ONDET, C.–VEILLOT, A. [2013]: Jólét gazdasági növekedés nélkül. A Nemnövekedés felé. Eszmélet, 100. sz. melléklete.
- MOSOLYGÓ ZSUZSA [2009]: A népességöregedés, a vagyonsugorodási hipotézis és a világgazdasági válság. Közgazdasági Szemle, 56. évf. 10. sz. 866–880. o.
- NÉMETH GYÖRGY [2009]: A nyugdíjreformról, Közgazdasági Szemle, 61. évf. 3. sz. 239–269. o.
- PÉNZCENTRUM [2014]: Csak három napot kellene dolgozni egy héten? 2014. július 21. http://www.penzcentrum.hu/karrier/csak_harom_napot_kellene_dolgozni_egy_heten.1041222.html.
- PÓSA TIBOR [2014]: Kevesebbet, de tovább dolgozunk a jövőben, Magyar Nemzet, július 30. 16. o.
- PÓTERBA, J. [2001]: Demographic Structure and Asset Returns, The Review of Economics and Statistics, Vol. 83. No. 4. 565–584. o.
- RAJCSÁNYI GELLÉRT [2014]: Az alapjövedelem utópiájáról. Heti Válasz, február 20.
- SAMUELSON, P. A. [1958]: An exact consumption-loan model of interest with or without the social contrivance of money. The Journal of Political Economy, Vol. 69. No. 6. 468–482. o.

- SIMONOVITS ANDRÁS [2004]: Banyár József–Mészáros József: Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Könyvismertetés, Közgazdasági Szemle, 51. évf. 2. sz. 187–190. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=668>.
- Simonovits András [2014]: Gyermektámogatás, nyugdíj és endogén/heterogén termékenység – egy modell. Közgazdasági Szemle, 61. évf. 6. sz. 672–692. o. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1486>.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2015]: Rövid hozzászólás Banyár József OLG-cikkéhez. Hitelintézeti Szemle, 14. évf. 1. sz. 193–197. o. <http://hitelintezetiszemle.hu/letoltes/hsz-2015-1.pdf>.
- SKIDELSKY, R.–SKIDELSKY, E. [2014]: Mennyi az elég? A pénz imádata. Érvek a jó élet mellett Corvina, Budapest.
- VONDERBOURGH, Y.–PARIJS, P. VAN [2014]: Alapjövedelem, L'Harmattan, Budapest.
- WORLD BANK [1994]: Averting the Old-age Crisis. World Bank, Washington D.C.